

РОЛЯТА НА ЛИЧНОСТТА НА УЧИТЕЛЯ И НРАВСТВЕНОТО ВЪЗПИТАНИЕ

Галина Яхова

Професионална гимназия по облекло „Елисавета Багряна“ – Бяла Слатина

Резюме. Проблемът за нравственото възпитание е една от най-трудните и най-отговорни задачи на днешния свят. Именно проблемите в българското семейство се отразяват негативно при формирането на личността на детето. Всичко започва в семейството. Всяка черта на характера, проява на поведение у децата може да доведе до сполучливо изграждане на личността. Взаимоотношенията в семейството играят изключително важна роля в живота на детето. Те са пръв образец на междуличностните отношения. В българското училище връзката със семейството трябва да бъде поставена на ново, качествено ниво, така че образователната стратегия да се отрази не само върху ученика, а и върху неговите родители.

Възпитанието не е в това да се спазват правила, а да се открива човекът и да се усъвършенства общуването. Тъкмо в тази посока е знакова ролята на учителя. Историческите знания за развитието на нравственото възпитание дават възможност на педагозите, учителите и възпитателите, посветили дейността си на формирането и изграждането на подрастващите поколения, да преценят с обогатена и зряла мисъл всички конкретни задачи и изисквания, свързани с моралната устойчивост на личността и на възпитателния колектив.

Keywords: children; teacher's personality; moral upbringing

Увод

Възпитанието на децата е една от най-трудните и най-отговорни задачи в целия свят, за която ние можем да се чувстваме най-малко подготвени. И ето тук възникват няколко въпроса, които ще ни помогнат да се справим с възпитанието на нашите деца – поставяйки си отговорности, които ще ни направят по-подготвени за учителската ни роля, а в същото време ще можем да се наслаждаваме на нашите деца.

„Защо днешните деца имат лоши обноски и се държат грубо помежду си?“

„Защо не уважават възрастните?“

Практиката показва, че днешните деца и младежи не са толкова „лоши и невъзпитани“, колкото смятат хората, но повтарянето на въпроса говори за

съществуването на проблем. Родителите и учителите желаем децата ни да са възпитани и почтителни, но сме притеснени, че битката е обречена. Как да се състезаваме с филмите на малкия екран, които превъзнасят лошото поведение и поставеното на първо място „аз“? Къде са положителните модели, които да ни помогнат да научим децата си на добри обноски? Как работещите родители да намерят време, за да учат децата си на изискани маниери?

Да научим децата си на етикет, определено не е така лесно, както беше преди четиридесет години. Но не е и толкова трудно, както мислят родителите, а ползата е несъмнена и е за цял живот. Възпитанието на детето започва още в неговата ранна детска възраст. Първите му „педагози“ са неговите родители, те са тези, които дават началото на неговото възпитание. Затова семейното възпитание е много важен аспект от теорията на възпитанието, а и от педагогическата наука, като цяло. Погледнато в исторически план на неговата същност, значение, роля, функции и структура, невинаги се е отделяла значима роля, то винаги ще остане в центъра на общественото внимание, защото в семейството детето получава своите първи „уроци по възпитание“. Тези уроци невинаги са целенасочени и организирани, но чрез примера, който взима от средата, в която расте, то се формира като индивид и личност. Много е важно какъв възпитателен аспект се е изградил в семейството, защото после трудно може да се промени нещо независимо от въздействията на педагозите. Това, което родители са изградили при детето, още в началото оставя траен белег върху неговото възпитание. Особено важен момент са подходът и базата за реализирането на целите и задачите на възпитанието. Семейството няма нужната квалификация да даде професионално възпитание на децата, но ако то се съчетае благоприятно с възпитателните методи на педагозите, ефектът ще бъде изключителен. Повечето родители работят през по-голямата част на деня и нямат време да отделят нужното внимание за възпитанието на своите деца, тази отговорност те почти изцяло предостъпват на педагозите в детските градини и училищата. Но истината е, че семейството има много важна роля във възпитанието на децата. Още в древността Аристотел е нарекъл семейството „основна клетка на обществото“, а като такава, в него рефлексират по най-прекия и директен начин всички изменения на съответното общество – независимо дали с положителен, или с отрицателен знак. Върху семейството влияят пряко и икономическата, социалната, политическата и културната ситуация на съответната страна. Семейството е като микрообщество и дава на детето знания и ценности, необходими му за интеграцията в глобалното социално пространство. Затова семейството винаги е имало своята роля и огромно значение във възпитанието на децата и подрастващите, но през различните исторически периоди тези компоненти са имали различно значение. „Семейството е най-малката групово съставка в структурата на обществото. То при тежава присъщи само на него функции, които определят влиянието му както

върху цялостната социална организация, така и върху индивидуалното битие на човека“ (Atanasov, 1990).

При семейното възпитание преобладават всички възпитателни методи, но те са по-специфични от тези в училището, защото се прилагат при различни условия. За да може да се определи ролята на семейното възпитание, не е никак лесна задача за родители, защото всеки родител иска най-доброто за детето си и никога не е напълно сигурен дали примерът, който му дава, е най-добрият. Взимат се трудни решения за избора какви методи да се използват, какви задачи да си поставят, как и кога е най-добре да бъдат приложени, има и още хиляди въпроси, които всеки родител си задава през периода на семейното възпитание. Никога не можем да знаем със сигурност кое е най-доброто за децата, но със сигурност знаем, че родителите винаги искат най-доброто за децата си и каквото и семейно възпитание да упражнят върху тях, би трябвало само да им помага занапред в образованието им и в живота им, като цяло.

Човек усвоява вежливите обноски още в първите години на своя живот.

Правилата на вежливостта и възпитанието се предават от поколение на поколение със съзнанието, че добрите обноски са основа на добрия живот. Даряваме живот и любов на децата, но не можем да изградим вместо тях бъдещето им. В наши ръце са инструментите, които им осигуряват възможности за полезен и удовлетворяващ ги живот, учим ги на вежливост, на добри обноски, за да бъде бъдещето добро за тях.

Вежливостта позволява на хората, които я притежават, да живеят и работят в хармония и разбирателство. Както хората се променят и приспособяват към новите обстоятелства, така и правилата на вежливост се променят. Остават непроменени във времето правилата на самоуважение и уважение към другите.

Някои хора днес поставят под съмнение необходимостта от вежливост – било старомодна идея, за която няма място в надпреварващата се конкуренция. Те обаче са значително по-малко от хората, които са ценители на учтивостта, любезността и деликатността, като израз на човешко благополучие.

Вежливостта определено има място в културата на XXI век, защото всяко дете се нуждае от увереност и желание за успех. Като педагози, ние искаме децата да бъдат напълно подготвени за бъдещия живот – да бъдат самостоятелни, независими.

Наред с доброто възпитание на децата, с насърчаването на техните таланти и амбиции, трябва да помогнем на детето да развие и положителна представа за себе си.

Изграждането на вежливи обноски е част от цялостния възпитателен процес – изкуството да ръководим детето през цялото време на неговото нравствено израстване, да му помогнем да се развие хармонично, да реализира своите заложи, да намери своето призвание, за да се изгради като пълноценна личност.

Формирането на учителя и връзката му с българската народна педагогика

Образованието обхваща широк кръг от преднамерени и целенасочени или преднамерени и неконтролирани влияния, под чието въздействие се формират психичните особености и индивидуалните качества на личността. За формирането на хората влияят много фактори – нравите, обичаите, вярванията, произведенията на народното творчество и др. Според проф. Жечо Атанасов една история на образованието не може да пренебрегне задълбоченото изучаване на всички области и явления, които влияят върху душевността на хората през дадена епоха, които определят класовата характеристика на мисленето и поведението им.

Народът е истински творец на всички материални и духовни ценности.

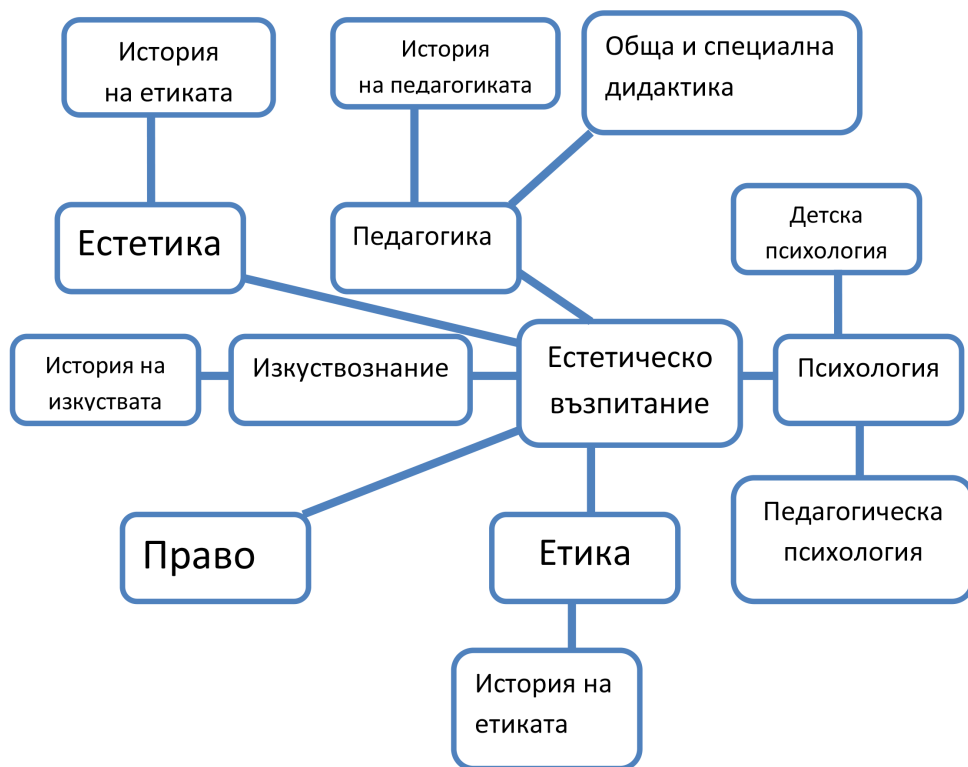
Създаденото от народа е вплетено в неговия бит, в начина му на мислене, във формите на поведение. Сътворените от него ценности определят духовната му физиономия, характеристиката му като народ.

Възпитанието е област, която съдържа вековен опит, предаван устойчиво от предците на потомството. Възпитателното значение на народното творчество не се нуждае от доказателство. Всеки в детството си е изпитал силата на неговото въздействие. Всяко произведение на фолклора е проникнато от определени нравствено-възпитателни идеи. Народното творчество е и могъщо средство за възпитанието на любов към родния език, към живота на народа, към родината. Простите и ярки образи развиват творческото въображение, а оптимизмът – свежия и добър тон. Поради това именно произведенията, създадени от народа, са не само незаменимо средство за възпитание, но са и образци на индивидуалното творчество за деца. Няма детски писател, който да не е отразил в някаква степен в собственото си творчество фолклорни образи и похвати. Според проф. Жечо Атанасов народното творчество винаги е било и ще бъде вечният непресъхващ извор за мъдрост, знания за възпитанието и на неговата неповторима художествена реализация на вечните нравствени вълнения на човека.

Фолклорът, в който са отразени основните начала на народната педагогика, е незаменимо средство за възпитателното въздействие. Като „ненаписана литература“, отбелязва проф. Жечо Атанасов, той е използван във възпитателната практика векове преди да бъде включен в съдържанието на учебната книжнина. Според него изучаването на народната педагогика има широко теоретично и практическо значение. Народните традиции и обичаи в областта на възпитанието са специфична духовна сфера, която влияе върху привичките и поведението, приобщава личността към близката социална действителност. Отклонението от тях създава чувство за отчужденост от духовния облик на народната общност.

Много народни празници в действителност дават възможност да бъдат оползотворени с възпитателна цел.

Естетическото възпитание има изключително голяма роля за духовното обогатяване на личността, за формирането на нравствени добродетели. Естетическото възпитание има два огромни дяла – исторически и теоретически. Тяхната взаимосвързаност проф. Жечо Атанасов илюстрира в следната таблица:



Фигура 1

Ролята на родителите и на учителя при формирането на детето като личност

Целта на възпитанието се определя като постигане на пълно съвършенство на физическите и духовните сили на човека.

Културата на поведение притежава огромен обхват, който включва изцяло грижите за приличното поведение на личността, внимателното отношение към хората, опазване на природната среда, грижливите отношения към лич-

ните и чуждите вещи, умение да се говори, да се изразяват усвоените знания. В настоящия момент философията, психологията, педагогиката, социологията и културологията под термина „култура“ разбират съвкупността от всички духовни и материални ценности, създадени от човечеството в процесите на обществено-историческата практика през различните епохи от съществуване на човека. Културата е и състояние на обществения строй, стопанския и духовния живот в една или друга епоха.

Културата е надстроечно явление, създадено от човека в зората на неговото съществуване и съпровождащо човечеството през всички обществено-икономически формации. Тя е историческо явление и носи белезите на формациите, в които е създадена. Качествата, които притежава, са дълговечност, надстроечност, тотален обхват на човешкото съществуване, непреходност, изменчивост, комплексност.

Възпитанието се отнася към явленията, характерни за всяко общество. То има изменчив характер, но заедно с това притежава елементи на приемственост. Латинското понятие „elementarius“ е многозначно. То изразява нещо, което е основно, съставлящо, съдържащо се в друго, по-голямо. То има смисъл на общодостъпен, ясно разбираем. В този първичен и опростен смисъл елементарните изисквания за възпитание трябва да се разбират като характеристика на най-основните правила и изисквания на обществото за поведение на хората един спрямо друг, за всичко с което трябва да се съобразява човек в едно културно общество.

Елементарните изисквания за възпитание имат толкова широк диапазон, че е трудно да се изброят всички техни особености и характеризиращи ги елементи. Най-общо, те се отнасят до културното поведение, до овладяваните основни изисквания на етикецията, до умението да се реагира по адекватен начин при определена ситуация, така че да се превъзмогват ненужни конфликти, да се създава нормална и творческа атмосфера в личните и обществените взаимоотношения.

От своя страна, културното поведение е с необозрим обхват. То включва изцяло грижите за личната хигиена и за зачитане на обществените хигиенни изисквания, вежливостта и приличието, внимателното отношение към хората, опазването на природната среда, грижовното отношение към обществената собственост, към личните вещи. В понятието „културно поведение“ се включват и най-висшите изяви на интелектуалната култура и на хуманистичното мислене.

Сложни и многообразни по обхват са и проявите, свързани с етикецията. Чертите на елементарното възпитание предполагат и творчество. Те не са мъртъв канон, който предписва шаблонно поведение. Обстоятелствата в живота на човека се сменят бързо, неочаквано, непредвидено. Съответно на тях се променя и поведението и непосредственото реагиране. Например тонът

невинаги може да бъде съдържан и спокоен. Пред проявите на дръзко нахалство отношението на безразличие е морално осъдително. Спокойствието понякога може да бъде проява или на малодушие, или дори на подлост. Случва се дори влизането в остро стълкновение да бъде повеля, за да се даде отпор на уродливостта, да се заклеими недостойната проява. Това също трябва да се разбира като елемент на доброто възпитание.

В най-широк смисъл, поведението на човека е един непрекъснат творчески акт по отношение на нравствените ценности, на съобразяването с тях. Широкият диапазон на всички елементарни изисквания към възпитанието прави трудно изброяването на всички характеристики и особености, отнасящи се до културата на поведение, до овладяване на основните изисквания на етикецията, до умението да се реагира по най-подходящия начин в определена ситуация с цел предотвратяване на конфликти. Тези виждания на проф. Жечо Атанасов са продължени и от някои съвременни педагози. За да бъде убедителен в книгата си „Теория на възпитанието“, Д. Василев привежда някои постановки на руски педагози за връзката между културата и възпитанието. Н. И. Монахов твърди, че „под възпитаност, в педагогически смисъл, се разбира комплексно свойство на личността, което се характеризира от наличието и степента на формираност у нея на обществено значими качества, отразяващи нейното всестранно развитие“. Това виждане се допълва от Н. В. Ефременко за необходимостта да се отделят „определен кръг качества на личността на човека, за да се оцени неговата възпитаност“, а И.С. Хазова казва, че „в бита, в ежедневно общуване понятието културен и възпитан, като правило, се отъждествяват... В житейското разбиране възпитаността е преди всичко съдържаност на своите желания и подбуди, развито чувство за мярка“.

Възпитанието се различава от спонтанното развитие по това, че насърчава детето да прави нещо, което чисто спонтанно то не би направило. Затова възпитанието е надграждане над природните инстинкти и над емоционалните изблици.

Възпитанието проличава в това как човек слуша другия, как се храни, дори как върви или стои. Човек може да има някаква наложителна работа, но възпитанието налага да се прояви внимание към онова, което човекът срещу нас ни говори, и внимателно да се постарее да съкрати разговора, без да накърни достойнството на другия. Човек може да е много гладен, но възпитанието изисква да не започва да се храни преди другите, с които е седнал на една маса. Човек може да е много уморен, но доброто възпитание не позволява „да се влачи“ по улицата, а изисква да събере сили и енергия и да върви с изправена осанка (защото „само робите гледат надолу“, както казва Аристотел).

Възпитанието е „издигане“ над природните склонности чрез избиране на по-възвишени морални стратегии. В тях е закодирано уважение към нас самите и към другите.

Под съдържание на нравствено възпитание се разбират обемът и качеството на нравствените представи, понятия, чувства и емоции, възгледи, убеждения, умения, навици, постъпки, които трябва да се формират у личността.

Вътрешната и външната култура на личността са двете основни страни в основата на нейното поведение.

Поведението е съвкупност от постъпките на човека, които имат нравствено значение и които той извършва в относително продължителен период от време при постоянни или променящи се условия.

Между външната и вътрешната култура съществува връзка, която не бива да се разбира еднозначно. Овластяването на нови външни компоненти на културата влияе върху общата култура на човека.

Според психологията моралната оценка е свързана с мотиви, които винаги се проявяват в субективна форма. Обективността на морала се състои в реалното съдържание на мотивите и целта на поведението. Критерият за начина поведение е обективното съдържание на дадена постъпка и субективното удовлетворение от изпълнението. Нравствената постъпка се оценява винаги едновременно по обективния – ползата от нея за развитие на обществото, и по субективния признак – удовлетворението от извършеното. Единството на двата определя моралния характер на човешките действия.

Поведението на човека е един непрекъснат творчески акт по отношение на нравствените ценности и на съобразяването с тях.

В живота на човека особено важни са първите седем години. Не е известно точно кой го е казал и защо, но е вярно. Като че ли след това възпитателните усилия са вече напразни. Вероятно е свързано с усвояването на навици и привички още преди детето да отиде на училище. Така или иначе, схващането има известно психологическо и педагогическо оправдание. Но дали отразява цялата истина?

Първите учители по морал са родителите. Със своите съвети и пример те първи насърчават детето да избира едно действие и да не избира друго. Те имат право да бъдат възпитатели, защото детето е рожба на тяхната любов. Доколкото любовта е висша проява на оценяване на някого, на това основание те имат моралното право да възпитават своето дете. Обществото също очаква, че щом любовта е породила дете, тя ще се отнася към детето с любов.

От значение са, разбира се, първите седем години, първите седем месеца, дори и първите седем дни от живота на човека. Ако трябва да търсим условията, които обуславят формирането на човешката личност, ще стигнем и до условията на живот в семейството, до навиците на самите родители, и то още от времето, когато не са били такива. Условията за възпитанието на детето са налице още преди то да се е родило. Бъдещото му възпитание се предопределя в значителна степен и от възпитанието на неговите родители. Всичко това се отразява през целия му живот.

Колкото по-рано се образуват и затвърдят известни условни връзки под формата на положителни привички, толкова по-сигурно те придобиват силата на безусловни рефлексии, т.е. те стават „природа“ на човека.

Според проф. Жечо Атанасов в процеса на учебно-възпитателна работа се формират разнообразни привички. Въз основа на тяхното възпитателно въздействие те се разделят на две категории: положителни и отрицателни. Естествено и съвсем логично се налага схващането, че в работата си с децата трябва да се стремим да създаваме повече положителни привички, които ще спомагат за постигане целите на възпитателната работа.

Въз основа на характера на дейността разнообразните привички могат да се подведат към няколко категории: трудови; учебни; хигиенни; привички за културно поведение; привички, свързани със социалното и моралното поведение.

Човек може да знае прекрасно всички хигиенни изисквания и правила и все пак да не може да си осигури добро здраве, защото тези правила не са влезли в живота му, не са станали ежедневна практика. Това се постига чрез формиране на здравни привички. Ако човек притежава и поддържа лична и обществена хигиена – означава, че той има положителна привичка към чистотата.

Най-непосредствено впечатление за културния облик на човек се добива от начина, по който той общува с другите хора. Чистата, изразителна, културна реч предполага наличие, т.е. формирана е привичка за културно общуване.

Целта на възпитателната работа в ранна детска възраст е възпитаване на положителни, полезни привички, защото личността на човека се формира през детските и юношеските години, т.е. в периода на най-голямата пластичност на целия организъм, и по-специално на централната нервна система. Ранното им формиране оказва положително влияние върху личността.

От особено значение са взаимоотношенията между родителите и тяхното отношение към другите членове на семейството, към близките, познатите – изобщо към хората, към живота. Нервната атмосфера в семейството не обещава нищо добро. Кавгите и непочтеното отношение на съпрузите един към друг изхабяват рано характера на детето и довеждат до постъпки, които носят чертите на морално изграждане.

Нравствено възпитание на децата

Към нравствените правила се отнасят общоприетите норми на взаимоотношения между хората – вежливост, тактичност, дружелюбност.

Според проф. Жечо Атанасов нравствената култура на личността на съвременното дете можем да измерваме, като отчитаме едновременно степента на формираност на трите ѝ основни компонента:

- култура на нравственото съзнание;
- култура на нравствените преживявания;
- култура на нравственото поведение.

Съпоставянето на тези три компонента на нравствената култура показва, че най-ярко се проявява при децата от предучилищна възраст културата на нравствените преживявания, следвана от останалите две. Особено ярко при 5 – 6-годишните деца се открояват приятните преживявания от наличието на личностни морални ценности, чувството за уважение към родителите и учителите в детската градина; способността да се извинят пред некоректно и грубо държание, съпреживяване към болката на другите.

Прави впечатление, че нравствената самооценка и самокорекция са на по-ниско ниво. Децата се затрудняват да изберат адекватна морална позиция, те не могат доброволно да следват моралните норми. Това предполага да се анализират представите на децата за понятията „добро“ и „зло“, вежливост и отзивчивост, тактичност, уважение, помощ, справедливост.

Културата на общуване обхваща сътрудничеството между хората, а културата на поведение е насочена към сферата на човешките взаимоотношения и характеризира връзките на човека с околната среда и другите хора.

След проф. Жечо Атанасов в научната литература става преобладаващо разбирането, че нравственото развитие е резултат от процеса на нравственото възпитание на личността. Нравственото развитие намира израз в измененията на нравствения облик на личността. Очертава се като приемливо разбирането, че нравственото развитие, по същество, е позитивно изменение в нравствената възпитаност на личността.

Грубостта създава от децата безсърдечни хора. Те като че ли усещат някаква заплаха върху личността си и техният защитен рефлекс лесно ги оформя като егоисти. Чувството за другия постепенно атрофира дори ако този друг е майка му. Когато в семейството липсва хармония на взаимното уважение и любов, детето започва да се затваря. Условие да се възпитава у децата благородство на характера и изисканост на отношенията, е именно топлотата в семейството.

Във връзка с нравственото въздействие на първо място се поставя изискването за единство на думи и дела. Децата възприемат по-действено постъпките на учителя, отколкото обяснението му.

От голямо значение е как той реагира в контактите с подрастващите и възрастните, какво е държанието му към родителите, степента на неговата отзивчивост и емоционалност.

Всичко започва в семейството. Всяка черта на характера, проява на поведение у децата може да доведе до едно сполучливо изграждане на личността.

Всички в семейството са сплотени от кръвната връзка и от силата на любовта. В отношенията между родителите и децата отпадат всякакви условности. В семейството съществуват най-благоприятни условия изискваните в културното общество вежливи форми на отношение да бъдат усвоявани от децата още от най-ранна възраст. Добрият родителски пример е първата и най-резултатна школа.

Според проф. Жечо Атанасов вежливостта е израз на благородната мисъл за другия, характеризира културата на личността. Тя създава спокойствие в семейството, определя добрия тон в него, усвоява се лесно и става черта на поведението. От семейството тя се пренася в по-сложните човешки взаимоотношения в обществото. Добрият тон е израз на вежливост и на възпитание. По принцип той се определя от уважение към достойнството на другите и не на последно място – уважение към самия себе си. В защита на тезата си Ж. Атанасов привежда народната пословица „Блага дума – желязна врата отваря“ (Atanasov, 1990).

Онзи, който е стигнал до идеята да нарече пословиците „вълшебни“, е осмислил дълбоко функционалната им роля в социалните взаимоотношения. С тяхната употреба децата се запознават още в детската градина, учат се да ги използват при създадени ситуации. Тези думи са известни. Въпреки това употребата им става все по-рядка.

Малките „вълшебни думи“ съдържат нравствен смисъл. Те не бива да се пренебрегват с неоправдан нихилизъм.

Според Ж. Атанасов всичко се усвоява в семейството. Дори и усвоеното в детската градина укрепва в семейната среда. Родителите възпитават с всичко и всякога. Ако те не са усвоили като малки добрите маниери, няма как да ги предадат на своите деца. Най-същественото е културните привички във всяка дейност да бъдат елемент на всекидневието – като пример са родителите по отношение на децата. Човек трябва да се държи прилично не само когато е в публичното пространство, но и когато други не го наблюдават. Личностната култура не е за показ, а е същностна особеност на човека.

Всяко дете трябва да има собствена стая. В подреждането и поддържането на реда в детския кът се проектира и укрепва стилът, създава се чувството за отговорност. Непрекъснатата възискателност от родителите масата и етажерката да бъдат постоянно подредени, създава навик за ред.

Детската стая е собствена територия на детето, която освен място за учене формира у него грижовност и отговорност при установяване и спазване на реда. Това има особено възпитателно значение, защото тези черти на характера се проектират и ще укрепват в бъдеще.

Според Ж. Атанасов няма дете, което да не жадува за приказка, да не ги слуша ненаситно. Един наблюдател на детски интереси към художествената измислица съобщава, че е чел на сина си една приказка 30 пъти и детето

не престанало да иска още. Този свят на приказките, към който детето е пристрастено, формира много качества на неговата личност. Приказката е първата среща на детето със света на изкуството, на красивата измислица. Тя е възплъщение на нравствения стремеж на неотменния триумф на доброто над злото. В нея се разкрива чрез ярки образи сътолкновението между положителните и отрицателните герои, поражда се търсеното напрежение, свързано с очакването, спечелилият пристрастието на слушателя приказен герой да постигне победа, да отвоюва щастие за себе си и за другите. Дори и многократното слушане на една и съща приказка е свързано с постоянна естетическа наслада. Съдържанието се знае, дори е наизустено, но удоволствието от съпреживяването на действието е неотслабващо, защото е свързано с емоции от висш тип.

Особено важен е подборът на приказки. Според Ж. Атанасов главното изискване е да бъдат художествени, разказани или преразказани от големите майстори на словото. Слушайки, децата трябва да се увличат не само от фабулата, приказните герои, но и да чувстват силата на художественото слово. Благодарение на възшебството му се пресъздава един незабравим свят от образи и събития, в които става вживяване и съпреживяване на несполуките и радости, на безнадеждността и сполуките, на паденията и триумфа.

Силно влияние върху детето оказва примерът на герои от разкази и приказки. Те действат емоционално и направляват в положителна насока поведението на подрастващите.

Приказките съществуват заради децата и е неразумно да се разглеждат разделени.

Децата, както обичат приказките, така и обичат книгите. Те са неотделима част от тяхното ежедневие. Художествената книга е вечен и непресъхващ извор на всестранно въздействие. Тя е наставник, верен учител за усвояване на нравствените ценности.

Понякога самите родители могат да създадат предпоставки за насърчение на лъжата. Прекалената строгост сковава, възбужда страх у децата, нерешителност да се признае дори едно малко провинение.

Родителската суровост кара детето да търси начин да избегне отговорността, да прикрие грешката, която би могла да доведе до големи скандали. Лъжата при такива случаи става защитно средство и при създадите се обстоятелства детето не може да бъде сериозно обвинявано. Неговата вина се определя и от неправилното възпитателно отношение на родителите. Неразумната строгост на родителите може да насочи детето към изкушението да търси закрила в лъжата – да отрича категорично вината си, когато знае, че е виновен, да си служи с измислица за училищна заетост, когато иска време за игра, и т.н.

Тук роля може да има и родителският пример. Щом като детето забележи, че родителите си служат с лъжи, то попива неусетно образа и манипулира все

по-вещо с лъжите. Ж. Атанасов отрежда значително място на този проблем, който е особено актуален и днес. „Грижата да възпитаваме децата в прямота и честност – отбелязва той, – предотвратява възможността в душите им да се загнездят користта и лъжата.“

В крайна сметка, Ж. Атанасов стига до извода, че възпитанието е важен фактор за морално регулиране на обществото. Винаги ще бъдат от значение не само големите идеали, от които се ръководи, но и „дреболиите“, които са градивен елемент на нравственото възпитание и всекидневното поведение. Възпитанието е постоянен и безпределен процес. Човекът ще става все по-голям властелин и над природата, и над самия себе си.

Възпитаване на вежливост у децата

Що е възпитание?

Нашите представи за възпитанието са твърде тесни и ограничени. Нужни са по-широк възглед и по-висока цел. Истинско възпитание означава много повече от следване на известна наука. Означава много повече от подготовка за земния живот. То обхваща цялото същество и целия възможен период на човешкото съществуване. Представява хармонично развитие на физическите, умствените и духовните сили.

Според М.И. Смирнов „взаимодействието пронизва и поражда всички педагогически явления, в това число и възпитанието...“. Възпитанието е особен вид педагогическо взаимодействие. Някои автори понякога поставят знак за равностойност между „педагогическа дейност“ и „процес на педагогическа дейност“. Според Ю.К. Бабански „педагогически процес се нарича цялостният процес на осъществяване на възпитанието...“.

Всяка социална дейност може да бъде определена като съвкупност от действия и състояния на човека в определена среда. Във всяка човешка дейност могат да бъдат разграничени с известна относителна самостоятелност две страни: а) външна – видима, дейностна (действена), изразяваща съвкупност от видими, целесъобразно подредени действия и състояния; б) вътрешна – невидима, мислима, същностна, процесуална, изразяваща същността на предназначението на външните действия (и състояния) на човека. Смиълът на съществуването и реализацията на външната – видимата страна на дейността, е в ефективното протичане на вътрешната – процесуалната страна. Следователно външната страна на дейността е предхождаща, предпоставка за съществуването и качеството на вътрешната страна, но израз на същността на дейността е вътрешната страна.

Възпитателната дейност е вид педагогическа дейност, съвкупност от възпитателни действия и състояния. Както във всяка дейност, и във възпитателната могат да се разграничат външна – действена, и вътрешна – процесуална страна.

Възпитателната работа по своята същност е израз на относително самостоятелно обособяване на външната, видимата страна на възпитателната дейност.

Възпитателната работа е съвкупност от действия, които извършват възпитателните фактори с оглед на определена цел. По своята същност тя не предполага задължителна връзка, единство с процесуалната страна на възпитателната дейност.

Възпитателният процес е вид педагогически процес, изразяващ процесуалната страна на възпитателната дейност, т.е. придвижване напред на възпитателния облик на личността в резултат от определени възпитателни действия. Процесуалната страна на възпитателната дейност обаче винаги предполага връзка, единство, наличие на външна (действената, видимата) страна. Понятието „възпитателен процес“ най-пълно изразява същността на възпитателната дейност.

Взаимоотношенията в семейството играят изключително важна роля в живота на детето. Те са пръв образец на междуличностни отношения. И тъкмо заради това детето пренася в други житейски ситуации начина на общуване, който е възприело от своите родители в семейна среда.

Как детето ще общува по-късно с другите хора, със своя бъдещ съпруг или съпруга, това до голяма степен зависи от семейството, в което расте. Мнозина психолози са стигнали до извода, че характерните особености на семейните взаимоотношения се вкореняват в поведението на детето и създават модел за неговите по-нататъшни отношения с околните.

Вътрешносемейните отношения отразяват духа на семейството. И точно този дух е главната сила, която влияе върху формирането на детето като личност. Така, в процеса на многобройни изследвания беше отбелязана пряката връзка между нормалното психическо и нравствено развитие на детето и спокойната доброжелателна атмосфера в семейството, внимателното, ласкаво, уважително отношение към детето от страна на родителите му, разбира се, съчетано с разумна строгост. Известно е, че колкото по-малко топлина, обич и грижа получава детето, толкова по-бавно то се оформя като личност. Недостатъчното внимание и недостатъчно честото общуване между родители и деца дори предизвикват у детето сензорен глад, недоразвитост на висши чувства (като отговорност, себеотрицание, саможертва, съчувствие към другите), а също така инфантилност на личността.

Съществуват много доказателства за това, че и инстинктът за майчинство и бащинство се проявява по-силно у хора, в чието детство не се е чувствал недостиг на доброта, деликатност, грижа и любов от страна на техните родители. Това обаче не бива да бъде повод родителите да си затварят очите пред лошите прояви на своите деца и постоянно да им отстъпват във всичко. Наказанието, забраната на някои неща, строгостта в много случаи са необходими. Но те не бива да бъдат примесени с неприязън, раздразнителност, гняв,

нетърпение и каквито и да е отрицателни чувства, които понякога изпълват сърцата ни, когато децата проявят непослушание.

Недопустимо е да се подменя вниманието, което дължим на детето, със задоволяване на неговите материални нужди. В днешно време се среща един твърде печален факт – пълно „потъване“ на родителите или на единия от тях (обикновено бащата) в своята работа. Като резултат от това дори в едно материално осигурено семейство детето изпитва недостиг на човешка топлина, така необходима за неговото нормално развитие. Нека помним, че то преценява дали родителите му го обичат, не толкова по количеството играчки или вкуснотии, които получава от тях, а по това как те общуват с него, доколко се интересуват от неговия живот, от неговите макар и детски проблеми. Защото и детето има свои проблеми, не бива да забравяме това! Жалко е да чуваш от децата такива изказвания: „Никой не го е грижа за мен!“; „Моят татко никога няма време да си поговорим!“ „Големите се занимават само със себе си!“

Не бива да смятаме, че качеството на общуването с детето се определя само от количеството време, което родителите и децата прекарват заедно. Тук важно е не количеството време, а именно качеството на общуването. Дори няколко думи, изречени с внимание, съчувствие и топлина, са от огромно значение за установяването на отношения на доверие между родителите и децата.

Ние се боим от юношеската възраст, оскърбяваме се, че нашите деца не ни слушат, че във всичко ни критикуват. Но понякога самите ние сме причина за това положение. В предучилищната и в началната училищна възраст, когато съществуват най-добрите условия за създаване на емоционални отношения на доверие между родители и деца, ние много често даже не изслушваме нашето дете, не го питаме за нищо, времето никога не ни стига за това.

За какви отношения на доверие можем да говорим тогава? И когато в юношеската възраст у детето настъпят резки промени, когато то насочи вниманието си към своя вътрешен свят, когато всички авторитети започнат да губят за него значение, ще ни слуша ли то? Много жалко, че ние недооценяваме важността на отношенията на топлина и взаимно доверие в нашите семейства. Ако имаше такива отношения, много проблеми биха се разрешавали по-леко и по-безболезнено!

Друг важен момент е, че общувайки с възрастните, детето усвоява и правилата на взаимоотношенията между хората. Какво ще научи то, ако вижда как неговите родители разговарят грубо със своите собствени родители? Това ще свидетелства само, че в семейството няма място за такова ценно качество като уважението към по-старите. Как тогава ще насадим това качество у нашето дете? Отде ще се вземат кълновете на това чувство, щом то липсва в душите на родителите? Децата възприемат преди всичко онова, с което живеят души-

те на родителите им, а не тези идеали, към които те ги призовават, без сами да се стремят да ги изпълнят в своя живот.

Ето защо е факт, потвърждаван постоянно от живота, че каквото отношение бащата и майката са имали към родителите си, такова впоследствие получават и самите те от своите деца.

А на какви правила за човешки взаимоотношения ще се научи детето, ако родителите му (нека се изразим с думите на самите деца) непрекъснато „ръмжат“ срещу него? Твърде често у такива деца постепенно се натрупва злоба. И вината за тяхната озлобеност пада върху нас, възрастните.

Характерът на взаимоотношенията между членовете на семейството оказва сериозно влияние и върху насочеността на детето към неговото бъдеще, върху неговите перспективи в живота. Следва да помним, че ориентацията на юношите към бъдещето зависи твърде много от културното равнище на тяхното най-близко обкръжение, и преди всичко на семейството.

В семейство, където има чести конфликти, нравствено-волевата страна в характера на детето силно се травмира. Точно в честите конфликти между родителите се крият причините за такива изказвания на техните деца: „Знам, че никога няма да бъда щастлив!“.

Следва да помним, че детето започва да разбира духа на взаимоотношенията в семейството твърде рано. Резултатите от изследванията показват, че още на 7-месечна възраст то долавя характера на вътрешносемейните отношения, интуитивно чувства с кого и как да се държи. Прекрасен пример за това е разликата в поведението на по-големите братя и сестри, на мама и татко. Всичко това отново и отново потвърждава какво огромно влияние оказва върху детето и поведението му.

Колкото по-рано на децата се предложи положителен семеен социален климат, толкова по-голяма би била вероятността то да развие качества като толерантност, разбиране и търпение. За новороденото например е от изключително значение не само правилното хранене, но и силната емоционална подкрепа, изразявана чрез милувки, докосвания, гушкане, люлеене, припяване на песнички.

Уважението между членовете на семейството е основа за изграждането на себеуважение и респект и у самото дете. Необходимо е да му се предостави възможност то само да показва, че разбира грешките и трудностите, както и успехите си, да се научи да поема отговорност за тях. Тази „роля“ не би трябвало да бъде превземана от родителите, които много често се превръщат в „адвокати“ на децата си. Много често родителското поведение е продиктувано от мнението им, че детето им е неспособно да се справи само.

Ценностната система е основата на добрите обноси.

Много често, дребните, дори наглед незначителни прояви характеризират много точно особеностите и равнището на елементарното възпитание. Не е

необходимо човек да извърши нещо значимо, за да кажат за него, че е възпитан. Доброто възпитание се проявява чрез извисеност на духа и в дреболиите, които всъщност изпълват всекидневието и очертават облика на личността.

Създаване на педагогически условия за възпитаване на качеството вежливост

Единството на основните дейности е абсолютно необходимо условие при осъществяване задачите на нравственото възпитание. Това единство има свой специфичен аспект. То се определя от съставките на нравственото поведение и от характера на основните дейности. Нравственото възпитание има свои съставки. То обхваща нравствено съзнание, изискващо формирането на нравствени представи и понятия, нравствени чувства, които насочват поведението и стават стимули за неговото проявление. Освен това детето постоянно овладява норми на поведение и придобива умения да изпълнява известни правила за лично поведение. По такъв начин то има възможност да се упражнява в изпълнение на нравствени постъпки.

Моралното възпитание обхваща цялостната личност на детето, а не само отделни нейни страни. Въздействието върху цялостната личност дава възможност да се създават у децата нравствени привички; удовлетворяването на потребностите и насочеността на интересите започват да се подчиняват на нравствените изисквания.

Всяка дейност дава своя принос за това. В игровата, в учебната и в трудовата дейност едновременно се създават нравствени чувства, уточняват се и се формират нравствени представи, овладяват се норми на поведение. Същевременно при нравственото възпитание всяка дейност трябва да се използва с диференциран подход. Всяка основна дейност има свои особености и чрез нея се решават по-специални задачи. Например в учебната дейност децата овладяват предимно образователно съдържание. Те се запознават последователно с различни норми на поведение и в дидактическа система овладяват нравствени понятия с определено съдържание и обем.

Чрез трите основни дейности се извършва единен и същевременно диференциран процес на възпитателно въздействие. Ето защо, когато изследвахме този въпрос при учебната дейност, акцентирахме главно върху формирането на нравственото съзнание, като поставяхме в единство възпитателния и образователния процес. Посредством игровата и трудовата дейност осъществявахме предимно възпитателни задачи, свързани с възпитаване на определени форми на поведение – взаимопомощ, отзивчивост, скромност, честност.

Безспорно възпитаването на устойчиви нравствено-психологически качества на детето изисква организирано възпитателно въздействие. При организация на мотивационната сфера и на поведението в процеса на възпитание

се включва собствената активност на децата. Активността в играта се направлява от образци и от стремежа да се овладеят тези образци. Не можем да очакваме, че децата ще научат възшебните думички „моля“, „благодаря“ или „извинявай“ от само себе си – те ще бъдат изградени у тях единствено ако ги поучаваме целенасочено да бъдат любезни и мили, да се държат с уважение и да оказват респект към нас и околните.

Когато инструктираме и наставяваме децата си по въпросите на учтивостта, добре е да вземем предвид следното.

– Да бъдем личен пример. Начинът, по който третираме детето и хората около нас, се усвоява от детето в съотношение 1:1. Да не очакваме, че Мими или Гошко ще се държат вежливо с останалите, ако ние самите ги третираме грубо.

– Да се извиняваме на детето, ако неволно сме го третирали по неправилен начин. Това е чест и привилегия за възрастния, а не унижение!

– Да посочваме практични примери. Давайки му за пример практични ситуации, в които детето може да се окаже, и да му обясним правилния начин на поведение. Преди всичко детето да разбере как би се чувствал някой, ако е третиран по нелюбезен начин.

Когато детето каже нещо саркастично и обидно по адрес на някое дете, то отделяйки го настрана в същия момент, без да отлагаме, споделяме, че детето, а и ние възрастните, се чувстваме ужасно поради думите, които е изрекло, и му обясняваме защо се чувстваме по този начин, като изискваме от него да се извини за постъпката си, а ако откаже да го направи, използваме други методи за дисциплиниране, като го лишаваме от любимата игра, изисквайки от него да каже: „Извинявай“ или „Прости ми“!

В изискването за добри маниери и добро поведение трябва да сме настоятелни и смели. Добрите маниери са един от най-ценните уроци, които можем да дадем на нашите възпитаници и деца.

Какво означаваше за нас да възпитаваме детето на добри обноски?

Да възпитаваме детето на добри обноски, означаваше да го научим как да общува правилно с другите, как да се държи на различни места и в различни ситуации, как да владее правилата за културно поведение. Изграждането на добри маниери е част от цялостния ни възпитателен процес – изкуството да ръководим детето през цялото време на неговото израстване, да му помогнем да се развива хармонично, да реализира своите заложби, да намери своето призвание и да се изгради като пълноценна личност.

Защо са толкова важни добрите маниери?

Всички правила за добри обноски се основават върху уважението към личността, с която детето общува. Потребността от общуване е еволюционно заложена у него. От най-ранна детска възраст чак до дълбока старост умение-

то за правилно общуване с околните предопределя житейския път на човека. Добрите маниери са предпоставка за успех.

Нравственото възпитание е труден процес, когато се извършва чрез принуда. Затова в игрова ситуация децата проявяват целенасочена активност и най-лесно усвояват поведение и потребност от поведение. Възпитателната цел е сложна – да се научат децата да управляват своето поведение; да си поставят самостоятелно цели на своята дейност; да преодоляват трудности при тяхното осъществяване и да постигнат взаимен контрол и самоконтрол в този процес. По такъв начин в играта се създават предпоставки за формиране на детската личност. В играта за пръв път формираме процесите на активно въображение у детето, а в ученето – процесите на абстрактното мислене. Всяка от основните дейности съдейства за формиране на детската личност, и по-специално за нейната нравствено-волева сфера. В игровата, учебната и трудовата дейност формираме нравствени представи, нравствени свойства и качества на личността, от децата се овладяват норми на поведение.

Поставяме си задачи и пряко ръководим тяхното овладяване. В съответствие с тези задачи подбираме средства за въздействие, като използваме най-различни методи и похвати в зависимост от етапите на учебния процес и от възрастовата група. В същото време, детето не е само обект на въздействие. То съответно реагира на педагогическото въздействие, изразява своето отношение към него. От обект на въздействие то се превръща в субект, който овладява способности да разрешава различни задачи, да участва активно в учебния процес. В резултат от двустранното участие на учителката и на децата, в резултат от тяхното взаимодействие, опиращо се на обективните закономерности на учебния процес, се стига до по-висока степен в детското развитие. Изменят се психичните процеси, изменят се мотивите на дейността и отношението на детето към околната действителност.

Близостта между играта и занятията по собствен замисъл показва, че те взаимно се обуславят. Провеждането на такива занятия съдейства за развиване на творческо въображение в зависимост от наличните умения на децата. Същевременно етапите на занятията по собствен замисъл се обуславят и от развитието на въображението в игрите. В организирания учебен процес се формират нравствени понятия и се стига до известна степен на осмисляне на нравствените чувства. По такъв начин децата по-добре осъзнават изискванията в околната среда; създават се еталони, които те внасят в игровата дейност. Степента на осъзнаване на нравствените норми извън играта е показател за насочеността на нравствените и волевите качества.

В занятията се формират главно нравствени понятия, овладяват се изисквания, свързани с придобиването на нравствени привички, а в играта децата се упражняват в нравствено поведение. В нея се оформят нравствени критерии за поведението на отделните деца и продължава осмислянето на

нравствените изисквания; създава се обективност на критериите в резултат от съвместните игри.

В заключение, трябва да подчертаем, че връзката между играта и учебния процес е разнообразна. Тази връзка показва и генезиса на учебната деност (зародила се в условия на игровата), и взаимното влияние за тяхното усъвършенстване. Същевременно тя се проявява и в процесите, които определят формирането на детската личност.

Учителят като културен посланик и нравствен възпитател

Нравственото възпитание е тясно свързано с умственото и физическото възпитание, определено от характера на семейната и социалната среда, от различните норми на поведение, ценности и идеали. Важен фактор за неговото осъществяване е изкуството.

През различните епохи хората са създавали свои нравствени норми, които са пораждали стремеж към нови справедливи и хуманни отношения между хората. Известни знаменити хуманисти и учени са ни завещали неопценимата си същност.

Историята на нравственото възпитание е необходима и в друго отношение. Именно тя разкрива богатата панорама на разнообразни идеи и на борбата между тях. Всяка класа е създавала своя система от възгледи за морала и моралните отношения.

Историческите знания за развитието на нравственото възпитание дават възможност на педагозите, учителите и възпитателите, посветили дейността си на формирането и изграждането на подрастващите поколения, да преценяват с обогатена и зряла мисъл всички конкретни задачи и изисквания, свързани с моралната устойчивост на личността и на възпитателния колектив.

Теорията на нравственото възпитание е неотделимо свързана с неговата история, тъй като цялостната теория на възпитанието търси основания и мъдрост в историята на педагогиката.

Историята на нравственото възпитание ни е необходима, за да решаваме с по-зряла мисъл нравственовъзпитателните задачи в нашето съвремие и в бъдеще. Жечо Атанасов превежда мисълта на френския икономист от края на XVIII и началото на XIX век Жан-Батист Сей, че „Историята е полезна не защото четем в нея миналото, а защото четем в нея бъдещето“.

Според Ж. Атанасов за правилното ориентиране в настоящето и реалното осмисляне на възпитателните задачи за бъдещето винаги ще се търси опора и в историята. Хуманистите поставят отново (след Античността) възпитателния идеал за всестранно и хармонично развитие на човешката личност.

Особено ценни според Ж. Атанасов са възгледите на Монтен за нравственото възпитание и затова се спира на глава 26 от първата му книга „Опити“.

Според Монтен възпитанието не трябва да бъде нещо натрапено, а да изхожда от особеностите на детската природа. Детето трябва да има възможност свободно да изяви своите наклонности. Учителят трябва не само да напътства, но и да умее да се вслушва в своите ученици. Способността да се слезе до детските влечения и тогава те ще бъдат ръководени с присъща „само за възвишената и силна душа“. Груба грешка е учителят да иска наставленията му да бъдат сляпо следвани. Това атрофира детската воля, защото, „който следва робски другите, той не следва никого“. И възпитанието в семейството е неразумно, ако родителите се стремят децата им да растат само под техен контрол, защото се убива детската инициатива, отнема се правото за самостоятелни решения, постъпки и поведение. В училище се изучават само реални знания за природата и обществото. Формирането на добродетелите става по пътя на добрия пример на възрастните, чрез нравствени беседи и особено чрез въздействието на изкуствата. „Изобщо навикът от ранно детство е много важно нещо, защото съдът запазва дълго миризмата на течността, с която е бил напълнен най-напред“.

Главното при възпитанието е не знанието, а нравствеността, възбуждането на духа, който при традиционната система на възпитание остава винаги безразличен.

Нека да дадем частица от себе си на нашите деца!

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Atanasov, Zh. (1990). *Parvite sedem i sled tova*. Sofia: Narodna prosveta [Атанасов, Ж. (1990). *Първите седем и след това*. София: Народна просвета].
- Piryov, G. (1966). *Pedagogicheska psihologiya*. Sofia: Nauka i izkustvo [Пирьов, Г. (1966). *Педагогическа психология*. София : Наука и изкуство].
- Atanasov, Zh. (1985). *Istoriya na npravstvenoto vazpitatie*. Sofiya: Narodna prosveta [Атанасов, Ж. (1985). *История на нравственото възпитание*. София: Народна просвета].
- Kolev, Iv., Tafkov, D., Pozharliev, R. (2005). *Etika i pravo*. Sofia: Anubis [Колев, Ив., Тафков, Д. Пожарлиев, Р. (2005). *Етика и право*. София: Анупис]
- Vasilev, D. (2000). *Teoriya na vazpitaniето*. Plovdiv: Makros 2000 [Василев Д. (2000). *Теория на възпитанието*. Пловдив: Макрос 2000].

THE ROLE OF THE TEACHER'S PERSONALITY AND THE MORAL UPBRINGING OF CHILDREN

Abstract. Nowadays the problem about the moral upbringing is one of the most difficult and responsible tasks. It is precisely the problems inside the Bulgarian family that had a negative effect on the formation of the child's personality. It all begins in the family. Every characteristic feature and behavior in children can lead to a successful personality establishment. The relationships between the family members play an extremely important role in the child's life. They are the first role-models of interpersonal relationships. In the Bulgarian school the relationship with the family must be placed on a new, qualitative level, so that the educational strategy will have an affect not only on the student, but also on his parents. Education is not about obeying the rules, but to find the person in and to improve the communications. This is exactly the reason why the teachers role is so important. The historical knowledge about the development of the moral education enables educators, teachers and mentors, who dedicated their activities to the formation and the establishment of the growing generations, so that to estimate all the specific tasks and requirements with an enriched and mature thought, related to the moral persistence of the personality and to the educational unit.

✉ **Ms. Galina Yahova**

Elisaveta Bagryana High School

Byala Slatina, Bulgaria

E-mail: galka1982@abv.bg